

Piotr Hemperek

"The determination of rite", William W. Basset, Roma 1967 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 13/1-2, 309-314

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

jubileuszowego i wzmiance o obszerniejszej w tym czasie władzy spowiedników, list gorąco nawołuje „działki najmiłsze” do korzystania z nadzwyczajnych łask miłościwego lata. Mocno i poważnie, jak posiew śmierci, brzmią proste słowa prawie stuletniego starca świadomego, iż sam zbliża się do grobu: „Dziś czy jutro, przyjdzie się każdemu rozstać na zawsze z tym światem, i przed Sędzią widzącym wszystko zdać rachunek jak się tu żyło!”¹¹

Obchód jubileuszowy miał być ogłoszony w całym państwie rosyjskim, po wszystkich kościołach parafialnych i nieparafialnych, przez trzykrotne odczytanie z ambon w grudniu listu pasterskiego. Jubileusz miał trwać przez cały rok 1826 od 1 stycznia do 31 grudnia. Siostrzeńcewicz zarządził, by uroczystości jubileuszowe rozpoczęły się najprzód w Mohylewie i Wilnie, i trwały w tych miastach przez cały styczeń, a następnie „kolejno po wszystkich powiatach, prowincjach i koloniach... jeżeli nie przez 30, to przynajmniej przez 15 dni”.

Metropolita pamiętał ostatni przed pół wiekiem, w zaraniu jego rządów biskupich, obchodzony „rok łaski”, dlatego i teraz zarządził, by porządek obchodu jubileuszowego był zachowany z roku 1776. Powołując się na zdanie kanonisty L. Ferrarisa o władzy spowiedników w czasie jubileuszu, powagą swą pasterską zezwolił spowiednikom na szafowanie zupełnej władzy, tj. rozgrzeszania penitentów od wszystkich grzechów i wszelkich rezerwatów bez żadnych ograniczeń¹².

„Miłościwe lato” jeszcze trwało w archidiecezji mohylewskiej, kiedy w dniu 1 (13) grudnia 1826 roku jej arcybiskup metropolita Siostrzeńcewicz zamknął oczy na zawsze.

Ks. Aleksy Petrani

WILLIAM W. BASSETT, THE DETERMINATION OF RITE, Roma 1967, ss. XII, 281. Analecta Gregoriana, vol. 157. Series Facultatis Juris Canonici.

Sobór Watykański II w Dekrecie o Kościołach Wschodnich katolickich daje wyraz szacunku wobec istniejących w Kościele obrządków, które nazywa kościołami partykularnymi, a w trosce o ich zachowanie poleca, by ochrzczeni akatolicy powracając do pełnej jedności zachowali obrządek, do jakiego należeli w odłączeniu. Nakazuje również pouczać zarówno kapłanów i kandydatów do święceń jak i wiernych o obrządkach i odnoszących się do nich przepisach prawnych.

¹¹ Tamże, s. 9—10.

¹² Tamże, s. 11.

Ustalenie właściwej treści pojęcia obrządku jest ważne nie tylko z naukowego punktu widzenia, posiada również ogromne znaczenie praktyczne. Wszak nasza przynależność do Kościoła Chrystusowego realizuje się poprzez przynależność do jednego z obrządków, do którego zostaliśmy włączeni przez przyjęcie w nim zgodnie z prawem chrztu. To z kolei sprowadza cały szereg konsekwencji natury prawnej. Każdy ochrzczony należąc do jednego z istniejących w Kościele obrządków musi stosować się do obowiązujących w nim norm prawnych, przy czym od ich zachowania zależy godziwość, a niekiedy i ważność różnych aktów.

Od tego, co rozumiemy przez obrządek, zależy także właściwe określenie przynależności do obrządku i ewentualnej jego zmiany. Tymczasem prawo kanoniczne nie daje definicji obrządku, ani też wyraźnych kryteriów pozwalających ustalić ilość obrządków. Stąd wśród kanonistów, którzy zagadnieniami prawa obrządkowego zajęli się specjalnie dopiero po ogłoszeniu Kodeksu prawa kanonicznego (z kanonistów polskich wymienić tu należy przede wszystkim ks. prof. A. Petrangiego), istnieją znaczne rozbieżności poglądów co do samego pojęcia obrządku. Konsekwencją tego są różnice zdań w sprawie ilości obrządków. Ich liczba w ujęciu różnych autorów waha się od 5 do 20; różnice są więc poważne.

Z tych względów rozprawa doktorska W. Bassetta, napisana na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, której przedmiotem jest problem określenia obrządku i przynależności obrządkowej, zasługuje na szczególną uwagę. Autor postawił sobie za cel badań dokładne sprecyzowanie pojęcia obrządku w znaczeniu prawnym, a następnie przynależności do obrządku. Obrządki wyrosły w Kościele na określonym podłożu historycznym i geograficznym i rozwijały się stopniowo w konkretnych warunkach, a obecnie istniejące wspólnoty obrządkowe mają swe źródła w pierwotnych odrębnościach liturgicznych, uzupełnianych odrębnościami dyscyplinarnymi, dlatego autor słusznie nie ograniczył się tylko do przedstawienia problemu w świetle aktualnych norm prawnych i praktyki, ale uwzględnił również szeroko jego rozwój historyczny.

Rozprawa składa się z trzech obszernych rozdziałów. Dwa pierwsze zawierają dociekania nad pojęciem obrządku (pierwszy — w ujęciu historycznym, drugi — według prawa obowiązującego). W rozdziale trzecim autor zajmuje się zagadnieniem przynależności do obrządku zarówno w świetle dawnego jak i aktualnego prawa.

Analizę treści pojęcia obrządku w aspekcie historycznym, opartą głównie na dokumentach papieskich i soborowych, poprzedza rys historyczny stopniowo dokonujących się w Kościele podziałów, które stanowią źródło obecnego zróżnicowania obrządkowego. **Rozdział**

pierwszy przedstawia badania nad znaczeniem słowa obrządek (*ritus*) od czasu jego pojawienia się w dokumentach papieskich aż do ogłoszenia Kodeksu prawa kanonicznego. W tym długim okresie autor wyróżnia pewne etapy, w których uwidaczniają się wyraźne zmiany w znaczeniu słowa obrządek. Za momenty przełomowe w dziejach pojęcia obrządku uznane zostały: Sobór Florencki oraz pontyfikaty Benedykta XIV i Piusa IX. Przy badaniu pojęcia obrządku, które przed Soborem Florenckim posiadało w dokumentach papieskich i soborowych ponad 30 różnych znaczeń, autor nie poprzestaje na analizie filologicznej czy etymologicznej. Stara się uchwycić historyczny kontekst dokumentów, w których ono występuje. W łacinie klasycznej i wczesnośredniowiecznej słowo obrządek (*ritus*) posiadało pierwotnie znaczenie liturgiczne, ale występowało także w znaczeniu zwyczaju. Z badań dokumentów papieskich wynika, że przez długi okres czasu oprócz form liturgicznych oznaczało ono między innymi: zwyczaj i tradycję, prawo partykularne, jurysdykcję, zespół przepisów religijnych, dyscyplinę, praktykę, a nawet wspólnoty etniczne. Niekiedy nawet przy pomocy kontekstu dokumentów trudno jest dokładnie ustalić jego znaczenie. Papież Mikołaj V (1448) odniósł to słowo do określonej wspólnoty wiernych. Najczęściej używano go jednak na oznaczenie zwyczaju. W okresie odnowy liturgicznej po Soborze Trydenckim Pius V posługiwał się słowem obrządek prawie wyłącznie w znaczeniu liturgicznym, ale jego następcy przywrócili wkrótce szersze znaczenie tego słowa. Natomiast kanoniści w większości nadawali mu treść liturgiczną. Dla Benedykta XIV, głównego twórcy prawa obrządkowego i autora rozprawy naukowej z tego zakresu, obrządek był pierwotnym typem liturgicznym. Zmianę zaś obrządku oznaczało przejście z jednej podstawowej wspólnoty liturgicznej do innej. Pomniejszając różnice prawne, zastrzegając dla obrządku tylko znaczenie liturgiczne, papież uprościł tym samym obraz Kościoła i wprowadził zamieszanie. W praktyce bowiem w ramach podstawowych rodzin liturgicznych nadal rozwijały się grupy obrządkowe, które Stolica Apostolska uznawała za autonomiczne. Pius IX, używając terminu obrządek tylko w znaczeniu liturgicznym, utrwalił różnicę między obrządkiem a dyscypliną. Ale Leon XIII mianem obrządku obejmował także grupy obrządkowe wyrosłe z pierwotnych obrządków liturgicznych, a więc nie zacieśniał go do znaczenia liturgicznego.

Z badań autora wynika, że słowo obrządek występowało w dokumentach papieskich w wielorakim znaczeniu, było pojęciem wieloznacznym. Konieczność rozróżnienia wielu wspólnot podobnych liturgicznie, lecz kanonicznie odrębnych sprawiła, że zostało ono przyjęte do powszechnego prawodawstwa kanonicznego jako termin technicz-

ny, oznaczający specyficzną, aktualnie istniejącą w Kościele wspólnotę wiernych o odrębnej hierarchii i dyscyplinie, a wspólnej niekiedy liturgii.

W rozdziale drugim autor zajmuje się badaniem pojęcia obrządku w Kodeksie prawa kanonicznego, w motu proprio *Cleri sanctitati* i w Dekrecie o Kościołach Wschodnich katolickich II Soboru Watykańskiego, które usankcjonowały kanoniczne pojmowanie obrządku jako aktualnie istniejącej wspólnoty prawnej, rządzącej się własnymi prawami i posiadającej własną dyscyplinę. W Kodeksie prawa kanonicznego słowo obrządek jest wprawdzie używane również w znaczeniu czysto liturgicznym, ale nie jest to jego zasadnicze znaczenie. Dokładne rozgraniczenie pojęć znajdujemy jednak dopiero w Dekrecie o Kościołach Wschodnich katolickich, który obrządek w znaczeniu kanonicznym nazywa kościołem partykularnym, a obrządek w znaczeniu liturgicznym — obrządkiem liturgicznym (z przymiotnikiem). Ostatni punkt tego rozdziału zawiera omówienie właściwości obrządków — z uwzględnieniem ich ewolucji historycznej, do których należą według autora: równość, personalność, autonomiczność i wyłączność.

W ostatnim najobszerniejszym rozdziale rozprawy przedstawione zostały zagadnienia przynależności do obrządku i jego zmiany. Analizę obowiązujących norm prawnych poprzedza autor rysem historycznym prawodawstwa przedkodeksowego. Rozdział ten jest gruntownym komentarzem do kanonów określających przynależność do obrządku i jego zmianę. Stąd też zawarte w nim rozważania mogą niewątpliwie stanowić cenną pomoc przy rozstrzygnięciu o przynależności obrządkowej w konkretnych wypadkach.

W zakończeniu oprócz podsumowania całości badań nad pojęciem obrządku i podstawami przynależności do obrządku, znajdujemy również krytyczną ocenę aktualnych norm prawa kanonicznego, które te zagadnienia regulują. Uzależnienie zmiany obrządku od pozwolenia Stolicy Apostolskiej utrudnia, a nawet praktycznie uniemożliwia formalne przeprowadzenie takiej zmiany. Tymczasem współczesne warunki życia ze względu na częste przemieszczanie i wymieszanie ludności czynią dla wielu faktycznie niemożliwym zachowanie obrządku, a po kilku pokoleniach fakt przynależności do obrządku zanika nawet w ich świadomości. Sytuacja ta wymaga zdaniem autora norm bardziej elastycznych, dostosowanych do konkretnej rzeczywistości, które by pozwalały na naturalny proces asymilacji jednostek i pewnych grup ludzi w wypadkach, gdy nie można ustanowić odrębnej hierarchii obrządkowej lub przynajmniej zapewnić stałej opieki ze strony duszpasterzy właściwego obrządku. W takich bowiem wypadkach obecne prawo i tak nie

osiąga zamierzonego celu. Ocenę możliwości czy niemożliwości zachowania własnego obrządku i ewentualną decyzję co do jego zmiany należałoby według autora pozostawić lokalnym hierarchiom kościelnym, które najlepiej znają potrzeby różnych ludzi i wspólnot znajdujących się na ich terytorium.

Rozprawę uzupełnia dodatek, w którym autor zajmuje się zagadnieniem klasyfikacji obrządków kanonicznych, niezbędnej do właściwego określenia przynależności obrządkowej i do poprawnego stosowania zasad prawnych. Klasyfikacja ta została przeprowadzona w ramach poszczególnych obrządków liturgicznych w oparciu o cechy charakterystyczne (właściwości) obrządków i elementy konstytutywne kościołów partykularnych, wskazane w Kodyfikacji dla Kościoła Wschodniego i w soborowym Dekrecie o Kościołach Wschodnich katolickich. Uwzględnione zostały tu również po ich przeanalizowaniu i ocenie kryteria podawane przez różnych autorów. Rezultatem wnikliwych badań autora jest wykaz obrządków wraz z danymi o ich hierarchii katolickiej i niekatolickiej oraz wskazaniem liczby wierznych i terytoriów, na których posiadają one własną organizację. Według wykazu autora istnieją obecnie 24 katolickie kościoły partykularne. Korzystanie z rozprawy ułatwia indeks osobowo-rzeczowy.

Rozprawa W. Bassetta jest wyczerpującym opracowaniem przedmiotu badań. Autor wykazał w niej grubą znajomość nie tylko prawa kanonicznego, ale i historii Kościoła. Wykorzystał bogatą literaturę naukową, której wykaz jest imponujący: zawiera bowiem prawie 200 pozycji książkowych i ponad 100 artykułów z różnych czasopism. Największą jednak wartość przedstawia szczegółowe i wszechstronne zbadanie tekstów źródłowych zawartych w różnych zbiorach prawnych i historycznych. Dzięki temu ustalił między innymi, że słowo obrządek pojawiło się w dokumentach papieskich o trzy wieki wcześniej niż dotychczas uważano. Następnie, trzymając się porządku chronologicznego, starał się ustalić możliwie dokładnie różne znaczenia tego słowa, poczynawszy od jego pojawienia się aż do aktualnie obowiązujących przepisów prawnych. Równocześnie śledził powstawanie i wyodrębnianie się w Kościele różnych wspólnot obrządkowych. Szczególne znaczenie, także praktyczne, posiada ostatni rozdział rozprawy, stanowiący komentarz do norm prawnych, które określają podstawy przynależności do obrządku, oraz przeprowadzona przez autora klasyfikacja obrządków prawnych czyli kościołów partykularnych, wyrosłych w ramach pierwotnych obrządków liturgicznych.

Na podkreślenie zasługuje również logiczny i uzasadniony podział materiału zarówno pod względem chronologicznym jak i systematycznym oraz przejrzyste, jasne jego opracowanie. Uwidacznia się to w krótkich wstępach do poszczególnych rozdziałów, wprowadzających

czytelnika w problematykę omawianą szczegółowo w kolejnych punktach rozdziałów i kończących rozdziały podsumowaniach, które wypuklają istotne wyniki badań. Przy omawianiu zagadnień, co do których istnieją rozbieżne poglądy, ogranicza się autor w zasadniczym wykładzie przedmiotu do przedstawienia istotnych tylko różnic, szczegółowo zaś zajmuje się nimi w przypisach, dzięki czemu można łatwo śledzić wątek myślowy autora rozprawy. Zawarte w przypisach fragmenty prac innych autorów, do których W. Bassett dość często ustosunkowuje się krytycznie, oraz obszerne wyjątki z tekstów źródłowych pozwalają na sprawdzenie poprawności rozumowania i wniosków.

Pracę W. Bassetta należy niewątpliwie uznać za poważne osiągnięcie naukowe autora i cenny wkład do kanonistyki.

Ks. Piotr Hemperek

SAMUEL DOIMI, DE EPISCOPO VISITATORE, Romae 1965, ss. 233. Pontificia Universitas Lateranensis. Theses ad Lauream in Jure Canonico.

Tytuł rozprawy może sugerować, że chodzi w niej o wizytację kanoniczną, odbywaną z nakazu prawa przez biskupów w parafiach powierzonych im diecezji. Wszelkie wątpliwości co do przedmiotu pracy znikają jednak z chwilą zapoznania się z pierwszymi zdaniami jej przedmowy. W rzeczywistości bowiem autor zajął się opracowaniem genezy, rozwoju i stanowiska prawnego instytucji, która zanikła w Kościele już w końcu XIII w., a obecnie jest prawie zupełnie nieznana. Chodzi mianowicie o biskupa, a niekiedy kapłana, którego wyznaczał metropolita, synod prowincjonalny, względnie papież ale jako metropolita prowincji rzymskiej, do czasowego sprawowania opieki nad diecezją, której biskup umarł lub z jakichś powodów nie mógł wykonywać władzy i do przeprowadzenia wyborów nowego biskupa. Instytucja biskupa wizytatora w tym znaczeniu pojawiła się w początkach IV w. w Afryce północnej i istniała w niektórych przynajmniej prowincjach kościelnych Kościoła łacińskiego do końca XIII wieku. W Kościołach Wschodnich urząd biskupa wizytatora diecezji wakującej był zupełnie nieznany.

Rozprawa składa się z dwóch części. W części pierwszej, historycznej autor zajmuje się w porządku chronologicznym początkami, rozwojem i zanikiem omawianej instytucji. W drugiej zaś części przedstawia w sposób systematyczny prawne aspekty instytucji biskupa wizytatora. Od tej ogólnej zasady czyni jednak wyjątek —